

במעלות החסיד*¹

אלישיב הכהן

מטרת המאמר

ריה"ל בתארו מיהו החסיד¹, משתמש בכמה מלים המלמדות על דרגות ומעלות בעבודתו של החסיד, והן: "וכן יעשה", "ולבסוף", "לאחר", "ואחר כל", "ואחר כך". במאמר זה ברצוני לנסות למצוא את ההבדלים המהותיים בין המדרגות השונות, ובמה גדולה כל מדרגה מהמדרגה האחרת בעבודתו של החסיד.

הקדמה

התורה והחיים הם שני מושגים שישנן גישות שונות בהתייחסות לגביהם. יש הרואים בהם מושגים סותרים – כאשר האדם רוצה "לעשות חיים" הוא לעתים יעשה דברים נגד התורה, ולעתים כשאדם רוצה לקיים תורה הוא כופה על עצמו דברים אלו כאילו הם מנוגדים לחיים. אותם אנשים יכולים להתכונן בכל ליבם באומנם "ה' הוא האלוקים" ביום הכיפורים, ובמקביל עושים במודע איסורים חמורים. אנשים אלו רואים סתירה בין התורה לרצון האדם, וכשמתגבר אצלם הרצון לקיים תורה אומרים הם אפשי ואפשי אבל מה אעשה שהקב"ה גזר עלי. וכשמתגבר אצלם הרצון לתאווה כל שהיא שוכחים הם את התורה.

ויש הרואים בהם מושגים מאוחדים. כאשר ניתן לחלקם לשלוש דרגות: הדרגה הראשונה היא שהתורה לשם החיים – אומנם בעיני בשר דם נראה לעתים שהתורה מנוגדת לרצון האדם, אבל האדם יודע שהקב"ה הוא זה שיצר את המכונה ששמה אדם, והוא הנותן את הוראות השימוש – קרי התורה. הדרגה השנייה היא שאדם חי בשביל התורה הוא אוכל וישן כדי שיהיה לו כח ללמוד תורה. כל הצד החיוני שבו כדי לקיים תורה.

הדרגה השלישית היא שהתורה והחיים חד הם. לדוגמא אם נגזר על האדם לאכול ניתן להבין שתי הבנות (א) האכילה היא אמצעי לאדם כדי שיהיה לו כח לקיים או ללמוד תורה. (ב) ניתן להבין הבנה שניה: שדוקא באכילה ועל ידי האכילה האדם מסוגל לעבוד את בוראו להוציא את הניצוצות שבאכילה² ע"י אכילה בקדושה. התורה והחיים לא רק שאינם סותרים זה את זה אלא הם מערכת אחת שבה האדם יציר הבורא, שהוא גם נותן התורה, עובד בו את אלוקיו. אם נשים לב, מי שמבין שיש סתירה בין המושגים למעשה הוא מקיים רק חלק

* דבר תורה בעונג שבת בצבא, שבת פרשת מטות מסעי תמו תשמ"ז.

1. כחרי מאמר ג'. ב"י"ג.

2. מוסר אביך עמ' ק"כ.

מהתורה, ואילו חלק אחר הוא במידה מסוימת מבטל. בדרגה הראשונה האדם מקיים את התורה כולה כדי לחיות טוב וממילא בהכרח שהוא יסור מרע. הדרגה השניה היא שאדם מכון את כוחותיו לתורה, האדם לא רק שסר מרע אלא בהכרח שגם יעשה טוב, אבל ישנם דברים רבים שאין הם אצלו עבודת ה' אלא כאמצעי בלבד לדבר אחר שהוא עבודת ה'. ואילו הגישה השלישית אומרת שהחיים כולם הם תורה, אין דבר מנוגד לתורה. הכל מתעלה ומתפתח להרמוניה אחת, וממילא מכל דבר אפשר לשאוב לעבודת ה', אין דבר בהויה כולה שלא מנוצל וממילא העשה טוב הוא לא מוגבל. ישנה מדרגה בה אדם סר מהרע ועושה קצת טוב, וישנה מדרגה הרבה למעלה מהמדרגה הראשונה בה האדם עושה טוב בצורה מקסימלית, והיא הדרגה הגבוהה (השלישית) בעבודתו של החסיד – שיעבוד כל הכוחות כולם לעבודת ה'.

את שלושת המדרגות האלו ניתן לראות בעבודתו של החסיד.

המדרגה הראשונה – סור מרע, החסיד מושל ברוחו כאשר "כל חושיו וכוחותיו הנפשיים סרים אל משמעתו...שכן הוא חוסם את הכוחות המתאים ומונע אותם מעבור גבולם לאחר שנתן להם חלקם וספק להם כל מה שממלא חסרונם...אולם אין החסיד מניח לאחד האברים והכוחות האלה לעבור את הגבול בפעולה המיוחדת ומזלזל ביתרם"³. בשלב זה החסיד משתמש בתורה כמכשיר להשתמש בכל כח מכוחותיו החיוניים בצורה נכונה – לא בהכרח שהוא מכון את כוחותיו לעבודת ה', אבל מובטח לו שהוא סר מכל רע.

המדרגה הראשונה מחולקת לכמה שלבים: לאחר שריה"ל מתאר איך החסיד שולט בכוחותיו: "שכשם שהוא משתמש בידיו וברגליו ובלשונו רק לשם צורך הכרחי, ורק-מתוך בחירה במועיל, כך יעשה לשמיעה ולראיה" – כשאדם רוצה לסור מרע יותר קל לו לשלוט על ידיו רגליו ורוגזו, או כל כח שיש בו משום קום ועשה, והוא פשוט נמנע מלהשתמש באותו כח בצורה שלילית. לעומת זאת הרבה יותר קשה לשלוט על הראיה בה האדם צריך לעצום את עיניו והשמיעה בה צריך לאטום את אוזנו, בהם לא רק לא עשה רע אלא הוא צריך לעשות פעולה מיוחדת כדי להסיר עצמו מן הרע: "ובן יעשה לדמיון, לסברה, למחשבה ולזכרון, ובסוף לכח הרצון" – לאחר שאדם סר מן הרע בכוחותיו המוחשיים בהם יש לו שליטה גבוהה, הוא מסיר את הרע מן הדמיון בו יש לו פעולה טבעית כמעט אוטומטית, ואף על פי כן יש לו שליטה על דמיונותיו ויותר קשה לשלוט על הסברה, המחשבה והזכרון. אך הקשה מכל שכמעט בלתי אפשרי לשלוט על הרצון – שיחליט האדם שהוא אינו רוצה רע. שהרי גם לאחר החלטה שכלית זו הוא מסוגל להמשיך לרצות רע. לצורך זה זקוק הוא לכון את כל כוחותיו ומחשבתו ומעשיו לתיקון מידותיו, והסכמת מחשבתו באופן שהרצון יחזור לטבעו וירצה רק טוב.

המדרגה השניה היא – עשה טוב, בה החסיד מפנה כל כח שהוא מפעיל רק לכיוון החיובי – עשה טוב – שימוש לעבודת ה' לא רק שימוש במידה הנכונה אלא גם למטרה הנעלה.

3. כחרי מאמר ג', ה'.

במידה זו סדר הקושי שונה מבסוד מרע, בעוד שבסוד מרע לסוד מהפעולה המעשית זה הדבר היותר קל, ואילו לסוד מהפעולה הרצונית זה מהדברים היותר קשים, הרי שבעשה טוב כשאדם כבר סר מן הרע ממילא הוא חוזר לטבעו והוא אוטומטית רוצה טוב, חזרה ל"אלוקי נשמה שנתתה בי טהורה היא", יותר קשה לאדם לדמיין ולחשוב, כי החשיבה מחייבת אותו ותובעת ממנו לקום ולעשות, והקשה מכולם הוא המעשה. הרבה בני אנוש מדמיינים, מדברים חושבים ומתכננים אבל לשלב מעשה לא מגיעים. ואכן על פי סדר מעלות זה מתעלה החסיד: "ולאחר שעשה החסיד לכל אחד מאלה כל צרכו, ונתן לכוחות הטבעיים מנוחה ושינה במידה מספקת, ולחיונים ערות ותנועה די צרכם לשם פעולה בעיני העולם הזה, הוא קורא לעדתו זו כי תבא לעזרתו במאמצו להדבק במדרגה שלמעלה מזו שהשיג – במדרגה האלוהית העומדת למעלה מן המדרגה השכלית... פוקד הוא על כח הרצון לקבל כל צו אשר יבואהו מאתו... אחרי זה מכון החסיד את כלי המחשבה... אחרי זה מטיל החסיד על כח הדימיון להעביר לנגד עיניו, כחקוי לעגין האלוהי המבוקש, את המחזות הנהדרים ביותר... כגון מעמד הר סיני". ברגע זה עומד החסיד בשלב לפני העשה טוב. כרגע המחשבה, הדמיון והסברה מכריחים אותו ומאלצים אותו להתמודד עם רעיונותיו באופן ממשי, להשלים עם הרעיון שהוא עוזב את הרע לעולם, שהרי מיד הוא מקבל על עצמו מעשים טובים. ולכן בשעה זו הוא צריך מלחמה נוספת נגד הכוחות הרעים. שמירה על הרצונות, הדמיונות והמחשבות במלא רענונותם ללא קלקול של יצר הרע. לצורך זה "גוער בסברה ובשטניה לכל יבלבלו עליו את האמת ולכל יכניסו אל לבו ספק בה. ולבסוף הוא גוער בכח הכעסני ובכח המתאוה לכל יטו את כח הרצון מדרכו ולכל יעסיקוהו ויטרידוהו בכעס ובתאוה אשר אתם".

"ואחר כל ההכנה הזאת מעורר כח הרצון את כל האברים המשמשים אותו – לעשות מלאכתם מתוך זריזות, חריצות ושמחה" – זה השלב העליון שבמדרגת העשה טוב להוציא את התכנון ואת המחשבה אל הפועל, משלב זה מתאר ריה"ל מעשים שונים בהם החסיד עובד את אלוקיו.

הלשון, הטהרה, צום, מעשים חברתיים ולבסוף מצוות אמוניות שונות. הדרגה השלישית. היא "ואחר כך יישב בלבו ענין 'צדוק הדין', למען יהיה לו למגן ולמחסה מן הפגעים והצרות המתרחשין בעולם הזה. וכן תיושב בנפשו מידת צדקו של הבורא... ומי שנתיישב כל זה בדעתו יניע למדרגה המסופרת על 'נחום איש גם זו', אשר על כל צרה שהיתה באה עליו היה אומר: 'גם זו לטובה', ויחיה חיי נחת תמיד כי תקלנה בעיניו הצרות, ויתכן כי ישמח בהן בהרגישו כי חטא שהיה עליו נתכפר בכך, כאשר ירגיש אדם הפורע חובו כי הוקל לו והוא שמח בזה" – במדרגה זו של צידוק הדין ישנה מעלה יתרה מהמידה של עשה טוב – בה האדם משעבד מכוחותיו לעבודת ה', הרי שבצידוק הדין האדם משעבד את כל כוחותיו וכל אמצעי שרק אפשרי להשתמש בו לעבודת ה'. ישנם אנשים החושבים שקל להיות דתי, מדוע? כי על כל דבר אפשר לומר שזה רצון הבורא. ועל זה מושלים חסידים משל – על בן מלך שהמלך זרק אותו לאי נידח והוא יכול לומר "כמה רע במקום הזה",

ויכול לומר ההפך "כמה טוב במקום הזה". אבל הגישה האמיתית היא שאותו נסיך יאמר שהמקום ודאי טוב. אבל השאלה מה טוב בו? והוא חופר ומוצא מטמון גדול. – מדרגת צידוק הדין איננה מדרגה קטנה של אנשים שלא מתמודדים עם המציאות, שהרי הכל טוב וממילא אין צער ואין חרטה כי הכל לטובה. להיפך, זוהי מדרגה של אנשים בעלי מעלה גבוהה שמסוגלים לשאול בכל דבר מה טוב בו, ברור שכל דבר טוב. אך לעיתים הטוב אינו נראה, לעתים הטוב הוא רק לעתיד. אדם המסתכל הסתכלות כזו מסוגל לשעבד את כל כוחותיו וכל האמצעים העומדים לרשותו בהויה כולה לעבודת ה'.

מדרגה זו מוסברת יפה על ידי הבנת אישיותו של נחום איש גם זו – החסיד האמיתי. עליו מסופר: "אמרו עליו, על נחום איש גם זו, שהיה סומא משתי עיניו, גידם משתי ידיו, קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין, והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים, כדי שלא יעלו עליו נמלים. פעם אחת היתה מיטתו מונחת בבית רעוע, בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואח"כ לפנות את הכלים, אמר להם: בני פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי, שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל. פיננו את הכלים ואחר כך פיננו את מטתו ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו: רבי, וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך? אמר להם: בני אני גרמתי לעצמי, שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך, ואמר לי רבי, פרנסני. אמרתי לו: המתן עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו. הלכתי ונפילתי על פניו, ואמרתי: עיני שלא חסו על עינך – יסומו, ידי שלא חסו על ידיך – יתגדמו, רגלי שלא חסו על רגליך – יתקטעו. ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי: כל גופי יהא מלא שחין. אמרו לו: אוי לנו שראינוך בכך. אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך. ואמאי קרי ליה 'נחום איש גם זו'? דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר – גם זו לטובה"⁵.

ונשאלת השאלה מדוע נחום איש גם זו לא אמר גם על מות העני – "גם זו לטובה", שהרי אין דבר שהוא לא טוב, וממילא צריך לשמוח במעשי ה' הטובים, גם אם לכאורה הם נראים רעים כגון – מוות? נראה אולי להשיב שדרכו של נחום איש גם זו לא היתה לומר סתם על כל דבר "זה טוב", נחום איש גם זו אומר "גם זו לטובה" כביכול אומנם זה נראה כלפי חוץ רע אבל גם זו לטובה. דרך זו מצריכה וגוררת שאלה לאדם והיא: ומה טוב בזה? והאדם מחפש ומוצא את תכלית הדבר. לדוגמא: אדם שקרתה לו צרה וחקר וחיפש מהי תכליתה, ויגע ומצא שאכן היא כדי שיחזור בתשובה, כדברי החבר על החסיד: "**כי תקלנה בעיני הצרות, ויתכן כי ישמח בהן בהרגישו כי חטא שהיה עליו נתכפר בכך**" כל דבר אינו טוב כשלעצמו, הוא טוב ממשוה שנוצר ממנו, או נלמד ממנו שאפשר להוציא ולהפיק ממנו. ולעתים אף במסר של דבר מסוים או המטרה שלו היא לעתיד. בעיני בני האדם לא תמיד ניתן לראות לטווח ארוך ולדעת בכל דבר מהו הטוב. אך החסיד הוא בגדר של "כי עין בעין יראו

5. תענית כ"א.

בשוב ה' ציון" – עין שלו רואה מה שרואה עינו של הקב"ה. נחום איש גם זו היה בטוח שמות העני הוא טוב. ומה טוב? תשובתו היא – כדי להרהר בתשובה, ולכן הוא אומר – "אני גרמתי לעצמי", והוא רואה את חטאו בזה שהוא לא ראה בהווה את העתיד. הוא לא ראה באותו עני את העתיד הקרוב שהוא עומד למות, ואילו היה רואה אולי היה יכול להזדרז יותר ולהציל את חיי העני. (רבי עקיבא, תלמידו, ממשיך את הדרך הזו, בראותו שועלים יוצאים מבין קודשי הקודשים וצוחק, הוא אינו צוחק על העתיד הטוב, הוא צוחק על העתיד המקופל בכוח באותם שועלים. על גלות צריך לבכות, על חורבן צריך לבכות, אך רבי עקיבא רואה בשועלים עצמם לא רק סימן לגאולה אלא יסוד והתחלה לגאולה).⁶

החסיד מצדיק את הדין בראותו את הטוב הטמון בדין. תלמידיו של נחום איש גם זו אומרים לו – "אוי לנו שראינוך בכך". כאן נחום איש גמזו מלמד את תלמידיו על רגל אחת את כל שיטתו במלים – "אוי לי אם לא ראיתוני בכך", וכי מה יקרה אם לא יראו אותו? התשובה היא – שגם פציעתו של נחום היא חלק מהמציאות ממנה התלמידים צריכים לינוק עבודת ה'. אין דבר שאי אפשר לקחת ממנו את הטוב שבו, ומי יודע אם נחום איש גם זו לא גרם לעצמו כל זה, בשביל ללמד את תלמידיו ולדורות הבאים, כמה צריך להזהר ולהתבונן בכל דבר מה צפון בו לעתיד. תלמידיו אומרים לו את הדבר הקשה מכל – "אוי לנו שראינוך בכך", דבר הסותר את כל תורתו, באומרם לו כביכול גרמת לעצמך פציעה סתם, ונחום אומר להם – "אוי לי אם לא ראיתוני בכך" כי אז אולי פציעתי לא היתה ממצה את הטוב שבה, עכשיו שראיתם אותי קחו גם מזה לעבודת ה' שלכם. וזו מעלתו הגדולה של החסיד, כדברי ההקדמה שלנו, שהתורה והחיים חד הם, אצל החסיד כל החיים הם תורה אחת גדולה, אין דבר שלא מחייב עבודת ה', ואין דבר שאי אפשר לשאוב ממנו לעבודת ה', עד כדי כך שאין מרחק גדול בין החול והקודש כאשר כל דבר מקבל את משמעותו בעבודת ה'. כל חייו של החסיד נהפכים לקודש, החיים הם לא בשביל לימוד תורה או קיום מצוות, אלא הם עצמם עבודת קודש וממילא התקטן הפער בין האמצעי לבין המטרה.

הרב קוק וצ"ל בהתייחסו למציאות הרע והטוב בעולם כותב: "ידיעה שרק טוב שופע באין שום מניע וכל רע וכיעור שלילי מעקרו מאז ומעולם, כי באמת לא היה לא הוה ולא יהיה כי אם אור ה' וטובו".⁷ "המוסר בקולו האלקי, בא לתוך הנשמה מחיי כל העולמים כלם ההויה היא בכללותה בלא שום חטא, החטא מצוי רק בערך הפרטים. אצל הכלל הכל מתאים להרמוניה הנצחית".⁸ החסיד מכוון את מחשבותיו ואת עצמו להדבק בכלל, עד שהוא מצליח להגיע להידבקות כזו שהוא מסוגל לראות את הבריאה כולה ללא שום חטא, משמעות הדבר – הכל טוב. את שלושת הדרגות הללו ניתן לראות בטבעה ובשאיפתה של הנשמה. כדברי הרב

6. מכות כ"ד:

7. אורות התשובה י"א, א'.

8. אורות התשובה י"ב, ט'.

קוק זצ"ל⁹: "הנשמה באחדותה צריכה לעשות את כל הפעולות השכליות והחומריות גם יחד ובהיותה מוגבלת לפי תנאי יצירתה, משום כך כשהיא נוטה לפעולה אחת מסיחה היא דעתה מפעולה אחרת. והחמרות והשכליות הנן לה כף מאזניים שקול, והיא מנסה תמיד את כחה להרחיב את השפעתה ואת רוחב חוגה, באופן שתעמוד במעמד כזה, שכל הפעולות תהיינה פונות למטרה אחת, ואז תוכל לנצח על כל עבודתיה בלא מלחמה, ובלא הפסק. והכל מתעלה ומתפתח, גם הנשמות מתפתחות ובאות לידי אותה המדה, שהסקירה יכולה להקיף את הרוחניות והחומריות בלא שום סתירה, ואז תעשינה את פעולתן בתכלית השלמות, ותחיינה את הגופים בכחן הגדול, הנשאב ממקור חי העולמים".

הדרגה הראשונה היא כשהנשמה, בכביכול, בפירודה כשהיא פועלת פעולה אחת מסיחה היא דעתה מפעולה אחרת, וממילא בצורה טבעית ניתן דגש לצד אחד, כגון הבנה שהחומריות זה העיקר והרוחניות היא האמצעי לחומריות (התורה לשם החיים), או שהדגש לצד השני שהרוחניות היא עיקר והחומריות הינה לה אמצעי (החיים לשם התורה), והנסיון של הנשמה הוא לשעבד את הכל לעבודת ה', עד אשר לא תהיה סתירה בכל ההוויה כולה – אחדות הרוחניות והחומריות שזו המעלה העליונה, וזוהי מעלתו הגבוהה של החסיד שנשמתו ניסתה וגם הצליחה להקיף את הרוחניות והחומריות ללא שום סתירה, וזוהו הוא גורם שהוא יכול לנצל את המציאות כולה לעבודת ה', כדברי הרב זצ"ל¹⁰:

"אנחנו חייבים לעבוד עם החיים ובעד החיים כדי לקדש את החיים".

9. אורות הקדש ח"ב עמ' תכ"ב "אחדות הרוחניות והחומריות".

10. אגרות ח"א אגרת כ"ו.